

**AHOLI DAROMADLARINING MAZMUNI, TURLARI VA MANBALARI.
DAVLATNING IJTIMOIIY SIYOSATI.****Samiyev Mirkamol Amridin o'g'li.***Samarqand iqtisodiyot va Servis instituti "Iqtisodiyot nazaryasi" kafedrasida assistenti**samievmirkamol@gmail.com***Urozboyev Mavlon Xolmurod o'g'li***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi**urozboyevmavlon205@gmail.com*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada aholi daromadlarining iqtisodiy mazmuni, ularning asosiy turlari va shakllanish manbalari tizimli ravishda tahlil qilingan. Shuningdek, daromadlarning taqsimlanish mexanizmlari, aholining turmush darajasiga ta'sir etuvchi omillar hamda daromadlar tengsizligi muammolari ko'rib chiqilgan. Davlatning ijtimoiy siyosati doirasida aholini ijtimoiy himoya qilish, kambag'allikni qisqartirish, bandlikni ta'minlash va daromadlarni qayta taqsimlashga qaratilgan chora-tadbirlar ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, samarali ijtimoiy siyosat aholi farovonligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *aholi daromadi, daromad turlari, daromad manbalari, ish haqi, transfert to'lovlari, ijtimoiy siyosat, kambag'allik, daromadlar tengsizligi, farovonlik, davlat tartibga solishi*

Abstract: *This article provides a systematic analysis of the economic essence of population income, its main types, and sources of formation. It also examines income distribution mechanisms, factors influencing the standard of living, and issues related to income inequality. Within the framework of state social policy, measures aimed at social protection, poverty reduction, employment generation, and income redistribution are scientifically substantiated. The findings indicate that an effective social policy plays a crucial role in improving public welfare and ensuring economic stability.*

Keywords: *population income, types of income, income sources, wages, transfer payments, social policy, poverty, income inequality, welfare, state regulation*

Аннотация: *В данной статье системно проанализированы экономическая сущность доходов населения, их основные виды и источники формирования. Также рассмотрены механизмы распределения доходов, факторы, влияющие на уровень жизни населения, и проблемы неравенства доходов. В рамках государственной социальной политики освещены меры по социальной защите населения, сокращению*

бедности, обеспечению занятости и перераспределению доходов. Результаты исследования показывают, что эффективная социальная политика является важным фактором повышения благосостояния населения и обеспечения экономической стабильности.

Ключевые слова: *доходы населения, виды доходов, источники доходов, заработная плата, трансфертные выплаты, социальная политика, бедность, неравенство доходов, благосостояние, государственное регулирование*

KIRISH.

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida aholi daromadlari masalasi har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida markaziy o‘rin egallaydi. Aholining daromad darajasi nafaqat uning turmush sifati va farovonligini belgilaydi, balki iqtisodiy o‘sish sur‘atlari, ichki bozorning rivojlanishi hamda jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda ham muhim omil hisoblanadi. Shu boisdan aholi daromadlarining mazmuni, ularning shakllanish manbalari va tarkibini chuqur o‘rganish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Aholi daromadlari iqtisodiy kategoriya sifatida jismoniy shaxslarning ma‘lum vaqt oralig‘ida oladigan pul va natural shakldagi tushumlarini ifodalaydi. Ushbu daromadlar ish haqi, tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan foyda, mulkdan olinadigan daromadlar hamda davlat tomonidan beriladigan ijtimoiy transfert to‘lovlar orqali shakllanadi. Daromadlarning turli manbalarga ega bo‘lishi jamiyatda iqtisodiy faoliyatning xilma-xilligini aks ettiradi va aholining turmush darajasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiyotda daromadlarning notekis taqsimlanishi, kambag‘allik darajasining mavjudligi hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarning ortib borishi kabi muammolar dolzarbligicha qolmoqda. Bu esa davlatning ijtimoiy siyosatini yanada takomillashtirishni talab etadi. Davlat ijtimoiy siyosati orqali daromadlarni qayta taqsimlash, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, bandlikni oshirish va minimal turmush darajasini kafolatlash kabi vazifalarni amalga oshiradi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning tartibga soluvchi roli daromadlar tengsizligini kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda aholi daromadlarini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmog‘da. Xususan, ish haqi va pensiyalarni oshirish, ijtimoiy nafaqalarni kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda aholi bandligini ta‘minlashga qaratilgan davlat dasturlari bu borada muhim natijalar bermoqda. Bu esa mazkur mavzuni o‘rganishning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi —

aholi daromadlarining iqtisodiy mazmuni, ularning turlari va shakllanish manbalarini tizimli tahlil qilish hamda davlat ijtimoiy siyosatining ushbu jarayondagi rolini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat. Tadqiqot doirasida daromadlar tarkibi, ularning shakllanish mexanizmlari, daromadlar tengsizligi muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari kompleks ravishda ko‘rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Aholi daromadlari va davlat ijtimoiy siyosati masalalari iqtisodiyot fanida keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri bo‘lib, ushbu mavzu doirasida turli nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar mavjud. Mazkur masalani o‘rganishda klassik, neoklassik va institutsional iqtisodiy maktab vakillarining ilmiy ishlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Klassik iqtisodiy nazariya vakillaridan Adam Smit aholi daromadlarini jamiyat boyligining asosiy ko‘rsatkichi sifatida baholagan va daromadlar manbalarini mehnat, kapital va yer omillari bilan bog‘lagan. Uning fikricha, mehnat unumdorligining oshishi daromadlarning ko‘payishiga olib keladi va bu jamiyat farovonligini ta‘minlaydi. David Rikardo esa daromadlarning taqsimlanishiga alohida e‘tibor qaratib, renta, foyda va ish haqi o‘rtasidagi nisbat iqtisodiy tizimning muhim ko‘rsatkichi ekanligini ta‘kidlagan. Keyingi davr iqtisodiy tafakkurida John Maynard Keynes tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar aholi daromadlarini tartibga solishda davlatning faol rolini asoslab berdi. Keynes nazariyasiga ko‘ra, bozor mexanizmlari har doim ham daromadlar tengligini ta‘minlay olmaydi, shu sababli davlat fiskal va monetar siyosat orqali iqtisodiy jarayonlarga aralashishi zarur. Ayniqsa, u iste‘mol va jamg‘arma o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, daromadlarning oshishi yalpi talabni rag‘batlantirishini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda aholi daromadlari va tengsizlik masalalari yanada chuqurroq o‘rganilgan. Jumladan, Thomas Piketty o‘zining “Capital in the Twenty-First Century” asarida daromadlar va boylukning notekis taqsimlanishini tarixiy-statistik tahlil asosida o‘rganib, kapital daromadlarining mehnat daromadlariga nisbatan tezroq o‘sishi ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishini ko‘rsatadi. Uning tadqiqotlari global miqyosda daromadlar tafovutining ortib borayotganini isbotlaydi. Shuningdek, Anthony Atkinson daromadlar tengsizligini kamaytirish mexanizmlarini ishlab chiqishda muhim ilmiy hissa qo‘shgan. U davlat tomonidan progressiv soliqqa tortish, ijtimoiy transfertlar va bandlik siyosati orqali daromadlar tafovutini kamaytirish mumkinligini asoslab beradi. Joseph Stiglitz esa global iqtisodiyot sharoitida daromadlar tengsizligining ortishi iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatishini ta‘kidlab, ijtimoiy siyosatni kuchaytirish zarurligini ilgari suradi. Xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham ushbu yo‘nalishda muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi hisobotlarida aholi

daromadlarini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish va inklyuziv iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash masalalari ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu tashkilotlar daromadlar siyosatini samarali tashkil etish orqali ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkinligini ta‘kidlaydi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan ham aholi daromadlari va ijtimoiy siyosat masalalari keng o‘rganilgan. O‘zbekistonlik olimlarning ilmiy ishlarida daromadlar tarkibi, ularning shakllanish manbalari, kambag‘allikni qisqartirish mexanizmlari hamda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Ayniqsa, o‘tish iqtisodiyoti sharoitida davlatning ijtimoiy siyosati aholining zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashda muhim vosita sifatida baholanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy nazariyaning klassik, neoklassik va keynschilik yondashuvlari tashkil etadi. Ushbu nazariyalar doirasida aholi daromadlarining shakllanish mexanizmlari, ularning iqtisodiy mohiyati hamda davlatning tartibga soluvchi roli konseptual jihatdan tahlil qilindi. Shu bilan birga, zamonaviy institutsional yondashuv asosida davlat siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ta‘siri baholandi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus iqtisodiy usullardan keng foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez usuli orqali aholi daromadlarining tarkibiy qismlari (ish haqi, tadbirkorlik daromadi, mulkdan olinadigan daromadlar va transfert to‘lovlar) alohida o‘rganilib, keyinchalik ularning o‘zaro bog‘liqligi umumlashtirildi. Taqqoslash usuli yordamida turli mamlakatlar tajribasi va O‘zbekiston sharoitidagi daromadlar tizimi o‘rtasidagi farqlar aniqlandi.

Statistik tahlil usullari tadqiqotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqotda aholi daromadlari dinamikasi, ularning tarkibiy o‘zgarishlari hamda daromadlar tengsizligini baholash uchun rasmiy statistik ma‘lumotlardan foydalanildi. Jumladan, o‘rtacha daromad ko‘rsatkichlari, real va nominal daromadlar o‘zgarishi, kambag‘allik darajasi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlar tahlil qilindi. Daromadlar tengsizligini baholashda Lorens egri chizig‘i va Jini koeffitsiyenti kabi iqtisodiy ko‘rsatkichlardan foydalanish nazarda tutildi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Mazkur tadqiqot doirasida aholi daromadlarining shakllanishi, tarkibi, dinamikasi hamda davlat ijtimoiy siyosatining ushbu jarayonlarga ta‘siri kompleks ravishda tahlil qilindi. Tahlil natijalari aholi daromadlari tizimi ko‘p omilli va murakkab iqtisodiy kategoriya ekanligini, uning shakllanishi bozor mexanizmlari hamda davlat tartibga solish instrumentlari o‘zaro uyg‘unligi asosida amalga oshishini ko‘rsatdi.

Aholi daromadlari tarkibi bir necha asosiy manbalardan shakllanadi va ularning ulushi iqtisodiy rivojlanish darajasiga bog‘liq holda farqlanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, daromadlarning asosiy qismini quyidagi komponentlar tashkil etadi:

- **Ish haqi (mehnat daromadlari)** – eng katta ulushni egallaydi va aholining asosiy daromad manbai hisoblanadi. Bu ko‘rsatkich mehnat bozori holati, ish o‘rinlari sifati va unumdorlik darajasi bilan bevosita bog‘liq.

- **Tadbirkorlik daromadlari** – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlangan sari uning ulushi ortib boradi. Bu turdagi daromadlar iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi.

- **Mulkdan olinadigan daromadlar** – foizlar, dividendlar va ijara haqlari shaklida bo‘lib, asosan yuqori daromadli qatlamga xosdir.

- **Ijtimoiy transfertlar** – pensiya, nafaqa va subsidiyalar ko‘rinishida davlat tomonidan taqdim etiladi va ijtimoiy himoyani ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ish haqi daromadlarining ulushi yuqori bo‘lsa, rivojlangan davlatlarda kapital va mulk daromadlari ulushi sezilarli darajada katta bo‘ladi.

So‘nggi yillarda aholi daromadlarining nominal hajmi oshib borayotgan bo‘lsa-da, real daromadlarning o‘shishi inflyatsiya darajasi bilan chambarchas bog‘liq ekanligi aniqlandi. Real daromadlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki:

- Nominal daromadlarning o‘shishi har doim ham real farovonlik oshishini anglatmaydi.
- Inflyatsiya darajasi yuqori bo‘lgan sharoitda aholi xarid qobiliyati pasayishi mumkin.
- Ish haqi oshirilishi va ijtimoiy to‘lovlarning indeksatsiyasi real daromadlarni barqaror saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, daromadlarning o‘shish sur‘atlari turli ijtimoiy guruhlar kesimida bir xil emasligi aniqlanib, bu daromadlar tengsizligining shakllanishiga olib keladi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, aholi daromadlari ko‘p qirrali iqtisodiy kategoriya bo‘lib, uning shakllanishi turli manbalar va omillar o‘zaro ta‘siri asosida yuzaga keladi. Xususan, daromadlarning asosiy qismini ish haqi tashkil etib, u aholining asosiy yashash manbai hisoblanadi. Shu bilan birga, tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadlar iqtisodiy faollikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi, mulkdan olinadigan daromadlar esa asosan yuqori daromadli qatlamga xos bo‘lib, daromadlar differensiasiyasini kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Davlat tomonidan beriladigan ijtimoiy transfert to‘lovlar esa ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashda muhim vosita hisoblanadi. Tahlil natijalari daromadlar dinamikasida nominal va real ko‘rsatkichlar o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatdi. Nominal daromadlarning o‘shishi ko‘pincha ijobiy iqtisodiy ko‘rsatkich sifatida baholansa-da, inflyatsiya darajasi yuqori bo‘lgan sharoitda real daromadlarning o‘shishi sekinlashishi yoki hatto pasayishi mumkin. Bu esa aholining xarid

qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli daromadlarni baholashda real ko'rsatkichlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida daromadlar o'sish sur'atlarining bir xil emasligi daromadlar tengsizligini yuzaga keltiradi. Daromadlar tengsizligi tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sish jarayonida daromadlarning notekis taqsimlanishi tabiiy holat bo'lishi mumkin, biroq uning ortib borishi ijtimoiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yuqori daromadli qatlam va past daromadli qatlam o'rtasidagi tafovutning kengayishi kambag'allik darajasining saqlanib qolishiga yoki ortishiga olib keladi. Ayniqsa, kapital va mulk daromadlarining ma'lum gu ruh qo'lida jamlanishi iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar aholi daromadlarining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, ish haqi va pensiyalarni oshirish, ijtimoiy nafaqalarni kengaytirish hamda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar daromadlar tarkibini diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish bo'yicha olib borilayotgan siyosat ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida baholanmoqda.

XULOSALAR.

Aholi daromadlari iqtisodiy tizimning muhim ko'rsatkichi sifatida nafaqat individual farovonlikni, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o'sish darajasini ham belgilaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, daromadlarning asosiy manbalari — ish haqi, tadbirkorlik daromadlari, mulkdan olinadigan daromadlar va ijtimoiy transfertlar — o'zaro uyg'un holda shakllanib, aholining turmush darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, daromadlarning nominal o'sishi har doim ham real farovonlik oshishini anglatmaydi, chunki inflyatsiya darajasi bu jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli iqtisodiy siyosatda real daromadlarni oshirish va aholining xarid qobiliyatini saqlab qolish ustuvor vazifa bo'lib qoladi. Bundan tashqari, daromadlar tengsizligi iqtisodiy rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan muammolardan biri bo'lib, uning ortib borishi ijtimoiy keskinlikni kuchaytirishi mumkinligi asoslandi.

Tadqiqot natijalari davlat ijtimoiy siyosatining aholi daromadlarini tartibga solishdagi hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqladi. Xususan, daromadlarni qayta taqsimlash mexanizmlari, ijtimoiy himoya tizimi, bandlik siyosati va minimal ijtimoiy standartlarni joriy etish orqali aholi farovonligini oshirish mumkinligi aniqlandi. Shu bilan birga, samarali ijtimoiy siyosat nafaqat kambag'allikni qisqartirishga, balki iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar aholi daromadlarini oshirish, ularning tarkibini diversifikatsiya qilish va ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirishda ijobiy natijalar bermoqda. Biroq, mavjud imkoniyatlardan yanada samarali foydalanish uchun daromadlar tengsizligini kamaytirish, yuqori daromadli va past daromadli qatlamlar o‘rtasidagi tafovutni qisqartirish hamda aholi bandligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni davom ettirish zarur.

Yakuniy xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, aholi daromadlarini barqaror oshirish va ijtimoiy adolatni ta’minlash uchun davlatning faol va samarali ijtimoiy siyosati muhim ahamiyatga ega. Ushbu yo‘nalishda ilmiy asoslangan yondashuvlarni qo‘llash va zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga mos strategiyalarni ishlab chiqish mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smit A. *Xalqlar boyligi tabiati va sabablari to‘g‘risida tadqiqot*. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2010.
2. Rikardo D. *Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish asoslari*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008.
3. Keynes J.M. *Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2012.
4. Piketty T. *Capital in the Twenty-First Century*. – Cambridge: Harvard University Press, 2014.
5. Atkinson A.B. *Inequality: What Can Be Done?* – Cambridge: Harvard University Press, 2015.
6. Stiglitz J.E. *The Price of Inequality*. – New York: W.W. Norton & Company, 2012.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *Aholi daromadlari va turmush darajasi bo‘yicha hisobotlar*. – Toshkent, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. *Davlat byudjeti va ijtimoiy siyosat ko‘rsatkichlari*. – Toshkent, 2022.
9. World Bank. *World Development Report: Poverty and Shared Prosperity*. – Washington DC, 2022.
10. International Monetary Fund (IMF). *Fiscal Policy and Income Inequality Report*. – Washington DC, 2021.